

סיכום פורום דש"א שיקום אקולוגי 18/7/13

פרופ' תמר דיין, אוניברסיטת ת"א:

- **האתגר – ניהול מערכות חקלאיות בצורה נכונה מבחינת שימור המגוון ביולוגי.** החקלאות היא פעילות הרסנית למגוון הביולוגי: קיטוע בתי גידול, ירידה במספר מינים, יותר מינים זרים ופולשים. טיפוסי חקלאות משפיעים בצורה שונה: דישון, מזהמים רעילים לאקוויפר, פגיעה מכנית בקרקע.
- **מה הם היעדים של שיקום אקולוגי?** שטחים טבעיים בעולם מצטמצמים. שטחים מופרים הם פוטנציאל לשיקום. היעד הוא טיוב. שיקום עוסק גם בשלבי ביניים – יכולים להיות יעדים שונים. צריך להחליט מה היעד, לא בהכרח נגיע ליעד האופטימלי לצורך שימור מגוון ביולוגי. היעד יכול להיות שיקום שולי שדות, יצירת רצף שטחים חקלאיים או מקומות רביה וקינן. יש למפות יעדים וכלים מועילים. זה זמן מצוין לבחון יעדים וכלים ולהתניע מהלך בכיוון.

ד"ר אורית סקוטלסקי, החברה להגנת הטבע:

- **רפורמה בסבסוד החקלאי באירופה:** יש שני סוגי תכניות -
 1. **7% קרקע לא מעובדת SET ASIDE** - התחיל מרצון לצמצום כמויות תוצרת חקלאית. הבעיות:
 - 1) נדרש גם שיקום, לא רק אי עיבוד. השיקום דורש תקציב. 2) נדרשת מחויבות לטווח רחוק.
 2. **תכניות לעידוד חקלאות סביבתית במדינות האיחוד:** תכנית על בסיס התנדבותי הכוללת תשלום לחקלאים על שמ"א באופן המותאם לצרכים אקולוגיים מקומיים, לטווח זמן הנדרש לשיקום אקולוגי. למשל בספרד פסיפס של חקלאות וחורש, באנגליה: אזורי חיץ בשולי שדות וסביב נחלים.
 - **PES (Payment for Ecological Services)** – כלי מדיניות נוח לסבסוד החקלאות, נפוץ בארה"ב ובדרום אפריקה. החסרונות: לא מתאים לכל החקלאים, מתנגש עם אינטסיפיקציה של החקלאות, עלויות ופיקוח.
 - **בישראל:** הסבסוד החקלאי יורד (במחירי המים) או יעבור שינוי מהותי; נדרשת תמיכה לאומית בשימור החקלאות.

- **נדרש תכנון יעדים לאזורים שונים** - לכל אזור מאפיינים מיוחדים. נדרש מיפוי, איפיון יחסי הגומלין בין חקלאות לטבע, הגדרת יעדים ובדיקת כלים כלכליים. בייחוד לאורך מסדרונות אקולוגיים ש25% מתוכם הם שטחים חקלאיים: אגן הכנרת, עמקי הצפון, השרון, שפלת יהודה.
- **האם יש מספיק ידע? תחום הדורש מחקר.** למשל: צמחיה מקומית, מינים פולשים, מניעת סחף, גיוס החקלאים והשלטון המקומי.

אדר' ענת הורוביץ-הראל, מכון דש"א:

- **שטחים ערכיים שאינם מעובדים כהזדמנות לשיקום אקולוגי** – נכון ל-2005, כ-17% מהשטח החקלאי אינו מעובד. התפיסה הרווחת היא שזהו מצב לא רצוי ויש לעודד את עיבוד הקרקע. אנחנו חושבים שיש כאן הזדמנות לשיקום אקולוגי של שטחים בעלי ערכיות גבוהה, כגון שולי שמורות טבע, גדות נחלים ומסדרונות אקולוגיים באזורים חקלאיים.
- **בישראל טרם גובשה התייחסות מוסדית לנושא** – היו מספר עבודות שהציעו להתייחס לשיקום אקולוגי כאל 'שימוש ראוי' בקרקע חקלאית. כמו כן, פרויקט "חקלאות תומכת סביבה" הוא פרויקט חלוץ המתמרח חקלאים. רמ"י מחויבת במטרותיה להגנה על שטחים פתוחים.
- **חסם משפטי:** חוזה חכירת הקרקע החקלאית וחוק ההתיישבות החקלאית מחייבים עיבוד חקלאי ומטילים סנקציות על חקלאים שאינם מעבדים את הקרקע.
- **חסם תודעתי:** קושי לשווק לציבור "שדה קוצים" כתחזוקה נכונה לשטח הראוי לעיבוד, השטח עלול להיתפס כשטח הפקר.

רענן אמויאל, משרד החקלאות:

- **הנתון לגבי קרקעות חקלאיות נטושות אינו נכון** - הנתון מ-2005 לגבי קרקעות מוברות אינו נכון. הוא נבדק מחדש, ואנחנו רחוקים מזה. יש קרקעות לא מעובדות. יש תהליכים שחקלאי מפסיק ואחר נכנס במקום, מתן מנוחה לקרקע. כשהקרקע לא מתאימה לחקלאות – יש מקרים של קרקעות נטושות.

- **המטרה היא ממשק חקלאות-סביבה ולא הברה** - עד כה קודמו שמורות טבע במוסדות התכנון. הנושא מוצה והעין פתוחה לשטחים החקלאיים. האם הברה לשמה זו המטרה? או שצריך לייצר ממשק שטוב לכולם – לחקלאות ולסביבה. צריך לחשוב על מערכתיות, ראייה מרקמית שתראה את שני הצדדים. אנחנו לא רואים בזה יתרון גדול שיהיו עוד שטחים קטנים. צריך לראות מכלול.
- **לימוד מהשטח ולא הכתבה מלמעלה** – זה תהליך לימודי ארוך. אנחנו לא אירופה – יש הרבה אזורים אקולוגיים, יש הרבה סוגי חקלאות עם צרכים שונים. אנחנו לומדים מהתכניות בשטח כדי שלא נכתיב לחקלאים. השטח יגיד את דברו. בהברה, בהשארית רצועות, או עידוד חקלאות מקיימת. לא ניתן יד להברה מכוונת של שטחים חקלאיים. זה צריך להיעשות מלמטה, בשיתוף עם החקלאים.
- **למשרד החקלאות יש קושי לשכנע את המערכת בנחיצות הציבורית** – עבור משרד האוצר סובסידיה היא מילת גנאי. כולנו צריכים ללמוד לשכנע את קובעי המדיניות וגם את החקלאים.
- **שיקום אגרו אקולוגי ולא שיקום אקולוגי**

ענת לוינגרט, משרד החקלאות:

- **נדרש איזון בין עיבוד להברה. בין חקלאות לטבע.**
 - **יש להגדיר את הנחות הבסיס:**
1. **מה ציר הזמן להגדרת שטח מובר החוק נקבע ב-67 על 3 שנים. אולי 3 שנים זו לא הגדרה טובה בתנאי השוק הנוכחיים. אולי 5 שנים? ההשקעות בחקלאות הן אדירות והסיכון אדיר. השוק בישראל קטן. המגרש הכלכלי בחקלאות השתנה מאוד. גידול פרחים למשל עבר לקניה. הכוחות הכלכליים מנתיבים לחקלאי.**
 2. **מהו שיקום אקולוגי? איזה רצף נדרש? איזה היקף?**
 3. **האם הפגיעה בטבע במדינה אחרת פחות רלוונטי לדיון? מי משלם את המחיר? ייצור מקומי/מזון מיובא. ע"פ נתוני הבנק העולמי בישראל 0.4 דונם ליצור מזון לנפש. בגרמניה דונם וחצי, בארה"ב 5 דונם.**

- פעילות משרד החקלאות בנושאי חקלאות וסביבה:
 1. כבר שנתיים מגדלי הגד"ש והפלחה מתמרצים על עיבוד משמר קרקע (3 שנים מאז שעלה הנושא). חקלאי שמתחייב לאי עיבוד או חריש קל ל5 שנים בכלים ייעודיים – מתמרץ. שלישי משטחי הפלחה הם בעיבוד משמר.
 2. שימוש יעיל במשאבי מים. יש לזה מחיר – נדרש אחוז מההשקיה לשטיפת מלחים.
 3. החקלאות קולטת פסולת – מים מושבים מהמגזר העירוני, בוצות ממתקני טיהור שפכים, זבל בע"ח.
 4. חקלאות תומכת סביבה
- יש מקום לייצר עוד נתונים ולהגדרת גבולות הגזרה – קיימים פערי ידע מדעיים: המדע שואל שאלות לגבי השיקום האקולוגי הנכון. התשובות אינן חד משמעיות.

עמיר ריטוב, ראש מ. אזורית לב השרון:

- להתחיל בקטן. תקינה וחקיקה זו לא הדרך.
- לעשות זאת בצורה של שיתוף הציבור ולא הנחתה.
- בלב השרון:

 1. חקלאות תומכת סביבה – קשורה לתכנית מסדרונות אקולוגיים שרוצים לזהות. למשל נחלים (גם יובלים), שורות פרדסים ראשונות לדי הנחל – לזרוע שם פרחים כדי ליצור מסדרון. זה רק בהתחלה. החקלאים הם חלק מהתכנית.
 2. מוא"ז מושבית ראשונה שרוצה להיכנס להדברה ביולוגית במקום ריסוס מהאוויר. עלות הריסוסים דומה כולל פיקוח וניטור. הרשות תסבסד 2-3 מלכודות לגינות הפרטיות כדי שלא יהיה אילוח לשדות.

- יש הרבה סוגים של שטחים מוברים, לא בהכרח שטחים נטושים. לעיתים שטחים שקשה לעבד בגלל ניקוז או טיב הקרקע. מכאן צריך להתחיל.

מנחם זלוצקי, המשרד להגה"ס:

- לפני שמדברים על הברת שטחים חקלאיים צריך לדבר על מגמת הרחבת שטחים חקלאיים על חשבון שטחים טבעיים שחלקם באזורים רגישים (בתי גידול לחים, מסדרונות אקולוגיים). כאן יש קונפליקט גדול. למשל באזור הערבה. האם באמת ההרחבה הזו נדרשת?
- חקלאות תומכת סביבה היא לא רק שיקום אקולוגי. השלכות החקלאות – גם זה נושא ליום עיון נוסף. יש אגף נפרד במשרד הגה"ס. ישעיהו מטפל בבריכות הדגים. – מניעת הזרמת מי הבריכות לנחלים, הוצאת המרעה מהנחלים – נושא שבמוקד הדיון והעשייה.
- צריך להחדיר את הנושא לבעלי העניין – החקלאים, האוצר. כמשרד אנחנו תומכים במהלך בלא מעט מקומות. כי קידום הרעיון הוא נכון – לפי מה למדנו מהעולם. קידמנו עם משרד החקלאות פרויקט של שיקום אזורים מוברים באמצעות תמיכה בגידול של עצי זית. כשהצגנו לאוצר, הם רואים בזה סובסידיה.
- יש צורך ליצור מרכז מידע אמין על הנושא. יש הרבה נושאים שקשורים לעיבוד ואי עיבוד. צריך לרכז את המידע מהפרויקטים השונים. יש חקלאים ששותפים.

אלדד שלם, מ"מ וסגן ראש מ. אזורית עמק חפר:

- צריך ליצר הסכמה על החזון. העיקר הוא השותפות בעשייה. צריך להסכים גם על "האורנים גדול". צריך לייצר חזון משותף שהאדם במרכזו. גם שיפור המגוון הביולוגי נועד לרווחתו של האדם. כשזה מוקד העשייה קל יותר להסכים על החזון. גם שמירת השטחים הפתוחים היא לרווחת האדם: לייצור מזון, למרחב בילוי לפנאי ונופש.
- מציע לא להשתמש במילים שעלולות לעורר התנגדות
- החקלאות היא אחד השומרים הטובים ביותר לשטחים הפתוחים בעיקר באזורים אורבניים. בעמק חפר החקלאות היא מקום לרווחת עם ישראל כולו ולא רק חקלאים. ככל שאיכותו גבוהה כולם נהנים יותר. ישראל הופכת לצפופה וגלובלית בהשפעות. כשהחקלאות מנהלת היטב אין

פסולת בנין וכו'. לפעמים חקלאות כמו עצי הזית תורמת יותר לשמירת השטח. החקלאים הם החיילים בשטח שעוזרים לשמור עליו.

- **האוכל שותפה לשמירת הטבע והחקלאות** בעמק חפר: חקלאות תומכת סביבה: ניהול השטח עם פחות דישון וריסוסים דרך מימון הפיקוח. בשוליים, בלי לפגוע בעיבוד החקלאי, עושים שיקום אקולוגי. לא מברים בכוונה. גם רותמים את הקהילה. פרויקט נוסף של מקום טוב לחיות – שלוליות חורף וכלובים לחוחיות ותנשמות – זה בא מלמטה ומקבלים תמיכות ממשד הגה"ס וממשרד החקלאות. החזון הוא שהחקלאות תהיה רווחית יותר עם הדברה ביולוגית.

יריב מליחי, אקולוג מחוז מרכז ברט"ג:

- אנחנו מבינים שאין שמירת טבע בלי חקלאות. אין כמעט שמורות טבע שאין בהן שימושים חקלאיים.
 1. בייחוד בשרון 'שמורות עציץ' לא יכולות להתקיים ללא חקלאות סביבן. כמו שמורת בני ציון. חקלאות יותר סביבתית הייתה תורמת.
 2. מסדרונות אקולוגיים: 25 אחוז מהם חקלאות, רק 18 אחוז בשמורות טבע וגנים לאומיים.
 3. למשל ביצת רחובות – יש שם חקלאי פרטי ולא מצליחים לשמר כשמורה אפילו שמע' התכנון תומכת בהגדרה כשמורה.
 4. פשט הצפה של נחל פולג – חקלאים לא יכולים לגדל שם. הם ממלאים אדמה. הנחל יגיע בעוצמות גבוהות יותר.. זה עלול לפגוע בשמורה.
 5. בית נקופה – חקלאים מגדלים כרמים בלי לגדר. יש עדיין בעיות מימון, החקלאים הפסידו שם כסף.
- **אקולוג יקבע מהו שיקום אקולוגי.**

יואב שגיא, מכון דש"א:

- רמ"י צריך לנהל גם למען המטרות הסביבתיות. היום זה גם כתוב בחוק.
- **שיקום אקולוגי בשטחים נטושים וערכיים.** לא אוהב את המונח הברה.
- **לא מוציא מכלל אפשרות גם שטחים ערכיים שאינם נטושים.** כמובן שהכל בהסכמה.

- **צריך למצוא דרכים לעשות בהסכמה.** גישת ממ"י הייתה שאם החקלאי מוכן להקצות שטח לשיקום אקולוגי עליו למסור את השטח למדינה והיא תעשה את השיקום. אלא שהוא לא ימסור והמדינה לא תעשה שיקום. אם להיות מעשי – צריך למצוא דרכים לעשות בהסכמה וללכת לקראת החקלאי – לשנות את חוזה החכירה כך ולתקן את חוק ההתיישבות. שיקום אקולוגי כשימוש ראוי בקרקע עם חסכון למדינה (לא משקיעים שם מים). מנהל הרשות מוכן היום לשקול זאת ולמעשה סוכם איתו להקים צוות משותף לרמ"י, משרד החקלאות, הגה"ס, ר"טג, ומכון דש"א כדי לגבש מהלך שיאפשר הכרה ותמיכה בשיקום אקולוגי בהסכמה במקומות מתאימים. מכון דש"א נערך לרכז את המהלך.

ישעיהו בר אור, סמנכ"ל משאבי טבע, המשרד להגה"ס:

- **אי אפשר לנהל שטחים חקלאיים בלי להתייחס לנושא הפסולת.** הפסולת החקלאית מפריעה לערכיות. זה נושא חם ביננו לבין מ. החקלאות וארגוני החקלאים. גזם, פגרים, זבל בע"ח – בעיות שיש להתייחס אליהם באומץ. חקלאי מגדל גם זבל ולא רק תותים. זה צריך לחלחל. תהליכים קורים היום מהר מבעבר. יש התקדמות מול ארגוני החקלאים והמשרד. צריך להכיר ולטפל בנושא ומתקצבים אותו. עלות התשתית נדרשת 500-800 מלש"ח ועוד 200 מיליון שוטף בשנה. המשמעות היא עליה של 2.5 אגורות במחיר ליטר חלב. זו עמדת השר הנוכחי.
- **מדיניות – לגבי מנגנון הניהול ומבנה הבעלות** רואה 2 מודלים:
 - (1) **מודל מבוזר** – להשאיר לחקלאי לנהל את שטחיו. מנגנון לסובסידיה לחקלאי. ראוי לשקול זאת וזה יותר דמוקרטי ופתוח. ביזור האחראיות לשמירת טבע. לא בטוח שזה מתאים לכולם.
 - (2) **מודל אקמו"ל – "אפוטרופוס קרקעות מוברות לטבע"**. לרמ"י יש אינטרסים מסוימים, לא תרגיש נוח עם ניהול קרקעות מוברות. אם יקום גוף תחת חסות רמ"י שתפקידו אפוטרופוס שמחזיק בקרקעות כנאמן של החקלאים. חקלאי שירצה קרקע חזרה – יוכל לקבלה באמצעות מסלול גמיש ודו סטרי. אחרי 15 שנה של קרקע מוברת היא תעבור שינוי יעוד. לפני כן זה יהיה דינמי. קרקע מוברת לשנתיים-שלוש יש לה ערך במקום קרקע מוברת סתם (אם זה קונספט הגיוני מבחינה אקולוגית).

יואב שגיא, מכון דש"א:

- **מתן גמול לחקלאים בשילוב רגולציה** - הגמול לחקלאי נועד לעודד חקלאות תומכת סביבה כולל שיקום אקולוגי אך אינו בא במקום רגולציה מחייבת. לא אוהב את המונח סובסידיה. יש להגדיר זאת כגמול עבור שירות אקולוגי (PES – Payment for Ecological Services). זה נותן מחויבות לחקלאי. המקור לגמול כמקובל בעולם איננו רק מכספים ייעודיים חדשים אלא מהגדרות סביבתיות שהוטמעו במערך הסובסידיות הקיימות לחקלאות.
- **חברה לשיקום אקולוגי** כהצעת ישעיהו איננה חייבת בהכרח להיות גוף ממשלתי. יכולה להיות התארגנות של חברות פרטיות דוגמת חברות עיבוד חקלאי שיעשו את העבודה עבור החקלאי בעל הזכויות בשטח.

פרופ' אביטל גזית, אוני' ת"א:

- **מה שאנחנו רוצים להשיג הולך יחד עם החקלאות ובשיתוף עם חקלאים.** האירוע הזה חשוב ומהווה תרגיל שילדי של המנהלים. צריך להגיע לחקלאים. עדיף ללכת על אזור מסוים. עשיתי זאת בזמנו בנושא בריכות הדגים והנחלים אל מול החקלאים בנחל הנעמן
- **צורך ביצירת שפה משותפת: אגרו-אקולוגיה** - יש ללמוד מניסיון העבר של אנשי הניקוז והאקולוגים – דיברנו מושגים שונים (בכל העולם) עכשיו יש הידרו-אקולוגיה - מדברים שפה משותפת. לכן אגרו-אקולוגיה הוא מושג שצריך להוביל איתו. לחיבור בין חקלאים ואקולוגים.
- **סמנטיקה – לא להשתמש ב'שטחים נטושים'**. שטח נטוש הוא בעל קונוטציה שלילית. שטחים לא מעובדים זמנית. או לא מנוצלים. גם אם אלה שטחים שננטשו – זו לא צריכה להיות הכותרת.
- **לגבי 'שמורות עציץ' – רוצים עוד מבחינה אקולוגית בעוד מקומות כדי ליצור מסדרון אקולוגי וקישוריות על מנת שאוכלי יוכלו להתקיים לאורך זמן.** אין לנו פריבילגיה של ויתור במדינה שלנו. 12 דונם בכפר הירוק שוקמו עם צמחיה טבעית ובריכה אקולוגית – זה מביא תועלות רבות. בנוסף, לחקלאי יש אופציה להתפרנס מהשירותים שמתקבלים באותו שטח.
- **גם בשטחים מופרים ניתן לעשות שיקום אקולוגי**

- **אנחנו יודעים מה צריך לעשות.** התנופה של רט"ג היא מבורכת. תמיד יש עוד מה לחקור, אבל אסור לתלות הכל בכף שלא מספיק יודעים. לעיתים נדרש פיילוט ללמידה. בתחום המים – מביאים ידע ממקומות אחרים ועושים טעויות נוראיות. האקלים שונה ואופי האוכלוסייה והלחצים שונים. אפשר ללמוד גישות אך נדרשת התאמה.

אורי רמון, מכון דש"א:

- **השיח המקומי/אזורי הוא הכי פורה.** קולות קוראים נוסח משרדי החקלאות והגה"ס תורמים מאוד להתפתחות השיח ולהצטברות של ידע ומודעות.
- **חסר כאן נציג האוצר.** הוציאו מרכז לבדיקת נושא התמיכות החקלאיות. כתוב שיש הרבה תמיכה בחקלאות – 700 מיליון תמיכות ישירות+תמיכה נוספת במחיר.
- **בעקבות הצטברות הידע – נדרשת חשיבה חדשה שמפנימה תועלות חיצוניות בצורה יותר סיסטמטית.** יש פוט' לעשות זאת אחרת בצורה שתביא תועלות גבוהות יותר

רן יונגר, חקלאי מחבצלת השרון:

- **מפת ערכיות עשויה לסייע בקשיי הסברה** - שימרנו בריכת חורף מתוך הסתכלות רחבה על 30 דונם. מה חסר לי? מפת הניהול. איך מנהלים את הערך והסיכון לערך. בשילוב תמ"א 35. אחת המחשבות היא מפת סיכונים בגווני אדום. כדי שברמת ההסברה יהיה ניתן למקד באזורים מסוימים או רצועות מסוימות. חסר פה נציג האוצר. הם חיים בבועה. ייתכן שמפת ערכיות ושיקלולים כספיים יוכלו לדבר אליהם.
- **כדי לקדם שמורה חקלאית צריך פקח אזורי** שישגיח שלא זורקים פסולת ויהיה סנסור של האזור. יש צורך בניהול אישי של תאי שטח. הגדרתי לעצמי שמורה חקלאית שלא פוגעת בחקלאים או בערכי הטבע – ניהול משולב. מאוד מורכב.

פרופ' אביטל גזית, אונ' ת"א:

- **ללכת בקטן ובwin win** דוגמא: רצינו למצוא בריכות חורף שגם החקלאי ייהנה מהן. למשל שטחים מוצפים שלא ניתן לעבד. מצאנו שדות משופעים עם אזור שמונע המשך ניקוז. לא טענו לבעלות אלא רק ביקשנו להיכנס עם טרקטור ולהקים בריכה קטנה על יד השטח החקלאי. הרווחנו 'שמורת עציץ' קטנה שמתקיימת עד היום ליד נחל חדרה (גן שמואל).

אדר' נוף ליאב שלם, מסיים מחקר בהנחית פרופ' אביטל גזית על שיקום שטח חקלאי:

- **התשומות לשיקום מאוד גבוהות** בחנו במחקר מצבים שונים. איך מספקים בנק זרעים של מינים בשטח כדי לתת התחלה טובה יותר למינים מקומיים שניסו להחזיר לשטח. בריכת החורף – ראינו תוצאות יפות של מגוון מינים כבר בשנים הראשונות.
- **חיבור הקהילה תוך שיקום השטח.** קהילה תומכת שנמצאת בסמיכות מסייעת. אני עושה פרויקטים בעירית ת"א – שיקום שטחים של שצ"פים יחד עם הקהילה על מנת להחזיר מגוון מינים. התהליך חשוב – חיבור הקהילה תוך שיקום השטח. ערך חינוכי גבוה.
- **גם לשטחים קטנים יש חשיבות.** להגדיל את אבני הקפיצה באמצעות הגדלת כמות בריכות החורף.

יואב שגיא, מכון דש"א:

- **לגבי מפת ערכיות בסיכונים** – נכנסים כעת לפרויקט מסוג זה. איתור אתרים חיוניים לשמירה על המגוון הביולוגי (הוט ספוטס). ייעשה מיפוי וסיווג ככלי עבודה לקרן ש"פ.
- **לגבי החזון** – הוא די מוסכם, וקיבל ביטוי בהרצאה של אורית. אולי צריך לשכלל אותו. הדוגמה של עמק חפר: ציר נחל אלכסנדר שיכלול שיקום אקולוגי וטיפול במרחב שסביב בחקלאות מדייקת. זה המודל, החזון, שצריך לפתח אותו ולשווק אותו. אח"כ צריך לפרט ברמה אזורית – בכל אזור יראה אחרת.

- צריך לוותר על חששות מהשתלטות ה"סביבה" על החקלאות – זה לא נכון. מקובל שמהלכים כאלה חייבים להיעשות בהסכמה.
- איך מכוונים את החקלאות לכיוון סביבתי יותר? כאן נכנס **הגמול ככלי מדיניות**. לא נכון לכפות על חקלאי אלא בדרך של שכנוע והכוונת המימון – זה מפצה ונותן ביטוי לרצון שלו
- במקביל יש לקדם היבטים פסיים ומנהליים ובעיקר מודעות שתקבל ביטוי גם בהסרת חסמים.

ענת לוינגרט, משרד החקלאות:

- נושא שצריך להילקח בחשבון: **סובסידיות בהתאם לרגולציה של ארגון WTO שישראל חברה בו**. האירופאים קוראים היום לתמיכות ישירות. אולם גם תמיכות ישירות לחקלאי – יש עליהן מגבלות- מה ניתן לסבסד כדי שנוכל לסחור בתוצרת חוץ.